

BIBLIOTEKARZ PODLASKI
4/2023 (LXI)
<https://doi.org/10.36770/bp.866>
ISSN 1640-7806 (print) ISSN 2544-8900 (online)
www.bibliotekarzpodlaski.pl

Dariusz Piechota*

Uniwersytet w Białymstoku, Polska / University of Białystok, Poland

ORCID: 0000-0002-7943-384X

Lwów niedoczytany?

[Rec. Z. Czajkowska, *Literackie topografie Lwowa*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021, ss. 268]

Lviv unread?

[Rev. Z. Czajkowska, *Literary Topographies of Lviv. Comparative sketches*, Katowice: Silesia University Press, 2021, 268 pp.]

Abstract: In this review, Dariusz Piechota examines Zoriana Czajkowska's book, *Literary Topography of Lviv* (2021). Czajkowska mentions at the outset that Lviv is a city that fascinates both researchers of Polish and Ukrainian literature and culture. It is a space where the influences of many cultures intersect, which undoubtedly contributes to the city's multidimensional character. Czajkowska focuses on works written after World War II, particularly memoirs, essays, columns, and journalistic texts. Piechota concludes that Czajkowska failed to capture the multicultural character of Lviv, and her presentation seems one-sided. Nonetheless, Czajkowska's extensive knowledge of Ukrainian literature, as evidenced by her sources, is commendable.

Keywords: Lviv, memoir literature, essays, columns, journalistic texts.

Lwów to miasto, które fascynuje zarówno badaczy literatury i kultury polskiej, jak i ukraińskiej. To przestrzeń, w której krzyżują się wpływy wielu kultur, co niewątpliwie składa się na jej wielowymiarowy charakter. Temat ten podejmuje Zoriana Czajkowska w książce *Literackie topografie Lwowa* (2021). We *Wstępie* autorka

* Dariusz Piechota – dr, asystent w Zakładzie Badań Źródłowych nad Literaturą XIX i XX Wieku w Kolegium Literaturoznawstwa Uniwersytetu w Białymstoku. Opublikował m.in. książkę: *Świat mieszczan w prozie Michała Bałuckiego* (2023).

pisze: „We Lwowie od stuleci krzyżowały się i nakładały na siebie wpływy literackie, językowe i kulturowe, wytwarzając w efekcie szczególne fenomeny, które do dziś składają się na «tekst lwowski»”¹, który następnie definiuje jako „otwarty i dynamiczny system, w którym trwale oddziaływają na siebie takie jego części składowe, jak tematy, języki, autorzy, motywy, gatunki” (s. 10). W centrum zainteresowania badaczki znajdują się utwory powstałe po II wojnie światowej, w szczególności zaś dominuje literatura wspomnieniowa, eseje, felietony, teksty publicystyczne (s. 12).

We *Wstępie* niespójne wydają się założenia metodologiczne. Na początku autorka zaznacza, że do analiz dzieł literackich będzie wykorzystywała metody filologiczne, nie wyjaśniając, co pod tym terminem rozumie (s. 12). W dalszej części podkreśla, że korzysta z narzędzi badawczych charakterystycznych dla komparatystyki, powołując się na prace Henryka Markiewicza² i Henry’ego Remaka³. Uwzględniając fakt, że Czajkowska odwołuje się do felietonów, tekstów publicystycznych, wywiadów bardziej zasadna wydawałaby się komparatystyka kulturowa, odwołująca się do innych dziedzin nauki jak historia, antropologia, socjologia (do których często nawiązuje autorka monografii). Komparatystyka kulturowa, jak pisze Adam Regiewicz, jest przydatnym narzędziem dzięki swej otwartości na inne dyskursy paraliterackie⁴.

W dalszej części wstępu autorka zwraca uwagę na wieloaspektowy i wielowymiarowy charakter przestrzeni miejskiej, powołując się (i słusznie) na prace między innymi Elżbiety Rybickiej, Elżbiety Sidoruk, Elżbiety Konończuk oraz Ewy Rewers (s. 15). W zestawieniu tym zdziwił mnie nie tylko brak odwołań do książek Katarzyny Szalewskiej (*Pasaż tekstowy: czytanie miasta jako figura doświadczenia przeszłości we współczesnym eseju polskim* [2012], *Urbanalia: miasto i jego teksty: humanistyczne studia miejskie* [2017]), ale koncepcji palimpsestu, o którym pisała również wspomniana w pracy Elżbieta Rybicka. Uwzględniając fakt, że autorkę monografii interesuje złożona konstrukcja przestrzenna miasta z jej

1 Z. Czajkowska, *Literackie topografie Lwowa*, Katowice 2021, s. 10. Dalej cytaty z książki lokuję w tekście w nawiasach.

2 H. Markiewicz, *Komparatystyka*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, red. J. Krzyżanowski i in., Warszawa 1984.

3 H. Remak, *Literatura porównawcza – jej definicja i funkcja*, [w:] *Antologia zagranicznej komparatystyki litewskiej*, red. H. Janaszek-Ivanickowa, Warszawa 1997.

4 A. Regiewicz, *Wspólne drogi literatury popularnej i komparatystyki kulturowej*, „Jednak Książki. Gdańskie Czasopismo Humanistyczne” 2017, nr 8, s. 36.

bogata i skomplikowaną XX-wieczną historią kategoria palimpsestu, moim zdaniem, powinna być kluczowa w analizie. Gdyby autorka wykorzystała ją w swojej pracy, prawdopodobnie udałooby jej się uchwycić transformacje zachodzące w przestrzeni Lwowa (przed i po wojnie, czy po 1991 roku). Czajkowska przywołuje antropologiczne koncepcje „obcości” i „inności”, które wyjaśnia i definiuje za Ewą Rewers⁵, zwraca również uwagę na obecność mitu Lwowa w polskich i ukraińskich narracjach. Badaczce bliskie są figury pamięci (pamięć literatury, pamięć w literaturze, literatura jako medium pamięci) przywoływane za Jerzym Kałążnym⁶.

Kolejna część wstępu stanowi stan badań na temat Lwowa w literaturze. Rozumiem, że autorka koncentruje się na wizerunku miasta po II wojnie światowej i przywołuje prace badaczy zajmujących się tym okresem (jak np. K. Koryńska, A. Basiak, B. Hadaczek, U. Jakubowska, J. Kolbuszewski, E. Wiegandt), niepokoi mnie jednak fakt, że wspominając o przełomie XIX i XX wieku, kiedy to Lwów „zyskał ogromne znaczenie jako ośrodek polityczny, kulturalny i naukowy” (s. 26) nie wspomina choćby o dwóch monografiach: *Modernistyczny Lwów. Teksty życia, teksty sztuki*, pod red. Ewy Paczoskiej i Dawida Marii Osińskiego (Warszawa 2009), *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych (1866–1914). Studia i szkice*, red. Krzysztof Fijołek, Marian Stala (Kraków 2011), biorąc pod uwagę fakt, że o okresie tym wspomina w rozdziale pierwszym pt. *Literackie oblicza Lwowa na przestrzeni wieków*.

Na początku pierwszego rozdziału autorka skrótowo przywołuje pierwsze wspomnienia i zapiski o mieście (w języku ukraińskim, polskim, rosyjskim). Dalej badaczka podkreśla, że w polskiej i ukraińskiej świadomości narodowej, „epoka habsburska traktowana jest jako okres ładu, porządku i harmonijnie współistniejącej wielokulturowości” (s. 48). Ta rażąca konstatacja jest błędna, uwzględniając chociażby fakt, że cała Galicja w II połowie XIX wieku była ciągle zapóźniona cywilizacyjnie, a procesy modernizacyjne zachodziły później niż w innych regionach (o czym pisali autorzy wspomnianej monografii *Kraków i Galicja wobec przemian cywilizacyjnych*). Następnie Czajkowska „przeskakuje” do twórczości Kornela Makuszyńskiego, nie wspominając słowem, iż Lwów był ważnym ośrodkiem kulturalnym na przełomie XIX i XX wieku (monografia

⁵ E. Rewers, *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*, Kraków 2005, s. 76.

⁶ J. Kałążny, *Kategoria pamięci zbiorowej w badaniach literaturoznawczych*, „Kultura Współczesna” 2007, nr 3, s. 87.

Modernistyczny Lwów). Nie wiem, dlaczego autorka „wymazuje” ten ważny okres dla rozwoju kulturalnego miasta. W rozdziale tym niepokojące wydają się również dysproporcje między autorami polskimi i ukraińskimi. Z polskich twórców wymienia Kornela Makuszyńskiego i powieść *Bezgrzeszne lata*, której poświęca dwa akapity. Analiza *Mojego Lwowa* Józefa Wittlina zajmuje trzy strony. Z kolei najnowszym polskim powieściom, których akcja zlokalizowana jest we Lwowie, poświęca wyłącznie dwie linijki. Wizerunki tego historycznego miasta w twórczości polskich pisarzy autorka podporządkowuje motywowi tęsknoty za utraconą krainą dzieciństwa. W książce Czajkowskiej pojawia się wiele niekonsekwencji, autorka często posługuje się stereotypami, jak choćby przywoływany fragment z powieści Mirośława Bezluda o rabowaniu żydowskich sklepów przez Polaków (s. 61). Dalej badaczka pisze, że w tekstach polskich, jak i ukraińskich pisarzy Żydzi są niezauważalni albo postrzegani jako „obcy”, nielubiani i niezrozumiali. „Co więcej, wydaje się, że w większości tekstów antysemityzm ujawnia się przede wszystkim na poziomie językowym” (s. 79). Nie kwestionuję zachowań pojedynczych Polaków, szkoda tylko, że autorka tak jednostronnie prezentuje ich jako jedyną nację wykazującą postawy antysemickie w przestrzeni Lwowa.

Drugi rozdział pt. „*Lwów polski*” – *wspomnienia i miejsca pamięci* autorka poświęca trzem polskim twórcom (Józef Wittlin [*Mój Lwów*], Stanisław Lem [*Wysoki Zamek*], Adam Zagajewski [*Dwa miasta, Jechać do Lwowa*]). Dość dziwny wydaje się klucz doboru, bo jedynym czytelnym kryterium jest kryterium chronologiczne (teksty powstałe po II wojnie światowej). Dlaczego autorka wybrała dwóch autorów prozy i jednego poetę? Dlaczego omawia jedynie utwory wpisujące się w topos miasta utraconego? (s. 98). W pierwszej części rozdziału Czajkowska analizuje utwór *Mój Lwów*, w którym zaznacza, że autor spędził w mieście „łącznie **tylko** [podkr. – D.P.] osiemnaście lat życia” (s. 100). Dziwi mnie pojawiające się w cytacie słowo „tylko” – osiemnaście lat to w końcu nie krótki okres, a dodatkowo Wittlin spędził tam lata młodości, które jak wiemy odgrywają kluczową rolę w życiu każdego człowieka. Doświadczenia z tego okresu zapisują się najsilniej w naszej pamięci. W drugiej części rozdziału autorka analizuje powieść *Wysoki Zamek* Stanisława Lema. W części tej pojawia się rażący błąd merytoryczny. Czajkowska pisze, że: „Przed Lemem w zasadzie nie istniała polska literatura fantastyczna – to on stworzył ten nurt, wypełnił więc swoistą lukę i wyniósł polską literaturę w tym względzie na poziom światowy” (s. 113). A co ze Stefanem Grabińskim? Nieprzypadkowo przywołuję tę postać, gdyż jest on

autorem licznych opowieści fantastycznych, a także był silnie związany ze Lwowem, w którym zresztą został pochowany⁷. W przypadku analizy i interpretacji dwóch wierszy Zagajewskiego autorka odwołuje się do kategorii post-pamięci (s. 128), Lwów dla poety to swoiste *genius loci*. W rozdziale tym zabrakło mi szerszego kontekstu, w jakich utwory te powstały.

Najlepsze w pracy wydają się dwa ostatnie rozdziały, w których autorka analizuje transformacje dokonujące się w postrzeganiu Lwowa przez pisarzy ukraińskich. Czajkowska zwraca uwagę na rolę kultury ludowej w kreowaniu nowoczesnego wizerunku Ukraińca. Badaczka podkreśla, że w latach 90. XX wieku wraz z wkroczeniem nowego pokolenia lwowskich artystów, dziennikarzy i działaczy społecznych w literaturze eksponowano potrójną tożsamość Lwowian (Galicjanin, Europejczyk, Ukrainiec). Czajkowska szczegółowo analizuje dwie powieści: *Droga na Wysoki Zamek* Z. Tarnawskiego, *Miasto-okręt* J. Andruchowicza, w której interesujące wydaje się porównanie miasta do statku, na którego pokładzie znajdują się przedstawiciele różnych narodów i kultur (s. 176).

W książce Czajkowskiej zabrało mi rozdziału, w którym autorka z jednej strony przeanalizowałaby podobieństwa i różnice w prezentowaniu Lwowa przez pisarzy polskich, rosyjskich i ukraińskich, z drugiej zaś – gdyby wykorzystała koncepcję palimpsestu, może udałoby jej się wskazać, w jaki sposób poszczególne nacje wpłynęły na kształt współczesnego wielokulturowego Lwowa. W zakończeniu autorka pisze: „Wszystkie dyskursy narodowe – polski, ukraiński i rosyjski – są od siebie zależne, dopełniają się wzajemnie, tworząc wielobarwny i wielopłaszczyznowy wizerunek niezwykłego miasta Lwowa” (s. 233). Po lekturze książki w moim odczuciu Czajkowskiej nie udało się uchwycić wielokulturowego charakteru Lwowa, a jego prezentacja wydaje się jednostronna. Autorkę należy pochwalić za dogłębną znajomość literatury ukraińskiej, którą potwierdza bibliografia podmiotowa i przedmiotowa.

Bibliografia

Czajkowska Z., *Literackie topografie Lwowa*, Katowice 2021.

Kałążny J., *Kategoria pamięci zbiorowej w badaniach literaturoznawczych*, „Kultura Współczesna” 2007, nr 3.

⁷ W. Kalinowski, *Hypnos fiction. Nowelistyka Stefana Grabińskiego*, Białystok 2016; J. Majkowska, *Demon ruchu, duch czasu, widma miejsc. Fantastyczny Grabiński i jego świat*, Kraków 2018.

Dariusz Piechota, *Lwów niedoczytany?*

Kalinowski W., *Hypnos fiction. Nowelistyka Stefana Grabińskiego*, Białystok 2016.

Majkowska J., *Demon ruchu, duch czasu, widma miejsc. Fantastyczny Grabiński i jego świat*, Kraków 2018.

Markiewicz H., *Komparatystyka*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, red. J. Krzyżanowski i in., Warszawa 1984.

Regiewicz A., *Wspólne drogi literatury popularnej i komparatystyki kulturowej*, „Jednak Książki. Gdańskie Czasopismo Humanistyczne” 2017, nr 8.

Remak H., *Literatura porównawcza – jej definicja i funkcja*, [w:] *Antologia zagranicznej komparatystyki litewskiej*, red. H. Janaszek-Ivanickowa, Warszawa 1997.

Rewers E., *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*, Kraków 2005.